

CAPITOLUL V

**PACEA GLOBALĂ
ȘI DREPTURILE OMULUI
ÎN SECOLUL XXI ÎNTRE
SPERANȚĂ ȘI INCERTITUDINE**

Emil Constantinescu

*Președintele Consiliului Științific al Institutului de Studii Avansate
pentru Cultura și Civilizația Levantului*

*Membru al Board of Trustees - Academia Mondială de Artă și Știință
Președinte al României 1996-2000*

Profesorul emerit Emil Constantinescu este membru ales și membru de onoare al mai multor forumuri academice internaționale: World University Consortium, Biblioteca din Alexandria, Înalțul Consiliu al Organizației Internaționale a Francofoniei.

După prăbușirea dictaturii comuniste, este ales prorector (1990-1992) și apoi rector al Universității din București (1992-1996); președinte al Consiliului Național al Rectorilor din România (1992-1996); membru al Comitetului permanent al Asociației Universităților Europene (1992-1993; 1994-1998); membru al Asociației Internaționale a Președinților de Universități (1994-1996); președinte al Academiei de Diplomație Culturală din Berlin (2011-2017).

Emil Constantinescu a susținut conferințe în domeniile științelor naturii și științelor umaniste la universitățile Oxford, Cambridge, Berkeley, Stanford, Harvard, Georgetown, Bloomington, New York, Tübingen, Augsburg, München, Karlsruhe, Sorbona, Turku, Patras, Beijing, Rio de Janeiro, Sydney, Cairo, Alexandria, Zagreb, Varșovia, Cracovia, Amsterdam, Maastricht, Institutul Nobel.

Pentru activitatea în domeniul reformelor democratice, respectul legii și pacea globală, profesorul Emil Constantinescu a primit numeroase premii internaționale, printre care: „Premiul pentru Pace Aristide Calvani” pentru promovarea democrației și a drepturilor omului – Paris, 1997; „Premiul Omul de Stat European al Anului”, East West Institute – New York, 1998; „Premiul Fundației Europene Coudenhove-Kalergi” – Viena, 1998; „Premiul Asociațiilor Barourilor Americane” – Atlanta, 1999; „Premiul Ambroise Vollard”, pentru educația elitelor profesionale și morale – Madrid, 2011; „Premiul Gusi Peace” – Manila, 2013; „Premiul pentru realizările de-a lungul vieții” – Berlin, 2013, „Premiul internațional pentru promovarea drepturilor omului” – Islamabad, 2022 și „Premiul pentru realizările de-a lungul vieții – Lucknow, 2022.

*„P*utin nu a obținut o victorie în Ucraina, unde a eșuat pentru că a întărit sentimentul național și a pierdut mulți din pro-rusia dinainte de invazie. A obținut-o, însă, cel puțin deocamdată, în fața poporului rus, pe care a reușit să-l deturneze din drumul său spre libertate și democrație. *”*

Scrisoare către generația mileniului 3

Emil Constantinescu

Tinerii de azi, liderii de mâine

Mai multe summit-uri ale tinerilor la care am participat și-au propus mai mult decât un schimb de idei: crearea unei mișcări internaționale dedicate unei misiuni ai cărei pași sunt programați să fie informarea, motivarea, educarea și, în final, împuternicirea de a acționa în vederea unei schimbări.

Într-un moment în care nimeni nu poate pretinde că știe cum se va finaliza o situație complexă care pare fără ieșire, soluția, oricare ar fi ea, va defini lumea secolului XXI în care tinerii de azi vor trăi și de ei va depinde ce față va avea acea lume. Dacă din rațiuni biologice, schimbul de generații este un adevăr de necontestat, fiind evident că *tinerii de azi vor fi lideri de mâine*, întrebarea este ce fel de lideri vor guverna lumea de mâine și cum trebuie ei să se pregătească pentru a face față marilor provocări ale secolului XXI.

Unii din tinerii de azi vor ajunge lideri care vor trebui să gestioneze Puterea. O putere diferită în funcție de rangul sau domeniul în care se exercită.

Dacă ne referim la un șef de stat, din propria mea experiență de viață, am înțeles că puterea asociată acestuia este o conjunctură sau o iluzie. Valoarea morală a puterii apare doar în confruntarea dintre această putere formală și cel care o deține temporar. Este acesta, ca persoană, dominat de putere sau o poate domina, prin înțelepciune și bun-simț? Cei care aspiră să conducă un stat trebuie să-și pună o întrebare fundamentală: ce este mai important - succesul misiunii pe care și-o asumă în numele statului sau succesul personal și avantajele datorate funcției pentru grupul restrâns al colaboratorilor săi? Poziția de șef de stat poate, într-adevăr, transforma o existență în destin, doar dacă dificila coabitare dintre ideal și realitate produce o schimbare semnificativă la nivelul unei națiuni pe care o certifică doar judecata timpului.

În momentele de cumpănă, când liderii sunt puși în situația de a lua decizii care pot schimba cursul evenimentelor, se creează un feedback permanent între înțelegerea și trăirea istoriei. Întrebarea fundamentală la care această înțelegere a istoriei ar trebui să ne dea un răspuns este: „Ce anume determină conducătorii statelor sau ai națiunilor să opteze între exercitarea unui regim autoritar sau, dimpotrivă, a unui regim democratic, și ce îi determină să aleagă între calea războiului și cea a păcii?”, însoțită de o altă întrebare, la fel de importantă, „de ce popoarele îi urmează și îi sprijină pe conducătorii lor într-una sau într-alta dintre aceste două direcții într-un anume moment istoric?”

Chiar dacă, în 2022, pandemia a intrat sub control, lumea nu s-a schimbat în bine. În condițiile proliferării conflictelor, proiectul guvernanței globale

a devenit iluzoriu. Multe din prevederile *Agendei 2030*, printre care eradicarea sărăciei și a șomajului, s-au dovedit utopice în condițiile în care pandemia a adâncit și mai mult, în ultimii doi ani, prăpastia dintre bogații și săracii lumii, iar progresele tehnologice în domeniile inteligenței artificiale și robotizării au sporit doar profiturile și influența unor companii transnaționale dominante. Izolarea impusă de pandemie n-a scos la iveală numai efortul medicilor, unele gesturi de solidaritate, ci și egoismul statelor bogate, goana după profit a companiilor și acțiunile violente în spațiul public.

Istoria înțeleasă și istoria trăită

Agresiunea neprovocată a Federației Ruse asupra Ucrainei, declanșată la 24 februarie 2022, a dus în numai câteva luni la moartea a zeci de mii de tineri și rănirea altor zeci de mii de tineri. A provocat imense distrugerii de bunuri materiale și imateriale, consecințe imediate și, pe termen lung, prin provocarea crizei alimentare și energetice, o uriașă migrație involuntară a milioane de refugiați. Au fost încălcate toate drepturile omului pe care Comisia Internațională a Drepturilor Omului s-a angajat să le apere, reprezentând o amenințare pentru tot ce s-a construit în domeniul unei ordini mondiale bazate pe supremația dreptului.

Consecințele militare, politice, juridice, economice, sociale și ideologice sunt, fiecare în parte, atât de grave încât toate la un loc conturează un prag dincolo de care omenirea intră brusc într-o nouă etapă a existenței sale, care o poate îndrepta spre un colaps.

Cea mai periculoasă și, în același timp, facilă metodă de a deturna atenția de la un eveniment important este înecarea adevărului despre acesta în mici adevăruri despre lucruri mai puțin importante. Cred că singura modalitate prin care putem înțelege complexitatea fenomenului pe care-l trăim este abordarea lui din punct de vedere juridic, istoric, ideologic, politic și moral.

Agresiunea Rusiei, dincolo de crimele de război și crimele împotriva umanității, trebuie examinată sub raportul obligației respectării tratatelor internaționale. Invadând Ucraina, Rusia a încălcat prevederile Tratatului pe care l-a semnat în 1994 la Budapesta sub auspiciile Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), prin care se angaja să respecte independența, integritatea teritorială, suveranitatea Ucrainei, adică dreptul acesteia de a-și hotărî singură modul în care își construiește politica internă și externă.

Faptul că această agresiune se desfășoară asupra unui stat care a renunțat la arsenalul său nuclear transferându-l Rusiei, are ca efect descurajarea în viitor a oricărui stat, care intenționează să dețină armament nuclear să renunțe la el, și va stimula înarmarea nucleară a cât mai multor state, pentru a se apăra de atacuri cu armament convențional.

Din punctul de vedere istoric, trebuie să plecăm de la faptul că cei 77 de ani de pace au fost posibili prin respectarea de către toate țările combatante, în cel de-Al Doilea Război Mondial, a tratatelor de pace de la Versailles din 1919, întărite prin semnarea actului final al Conferinței de la Helsinki din 1975 de către URSS. Federația Rusă și-a asumat în 1991, în calitate de succe-

sor al URSS, aceste obligații. Aceste tratate au garantat integritatea teritorială a tuturor țărilor semnatare, prin respectarea delimitării granițelor. Apariția unor noi state în Europa în 1990–1992, la sfârșitul Războiului Rece, s-a făcut în limitele fixate de granițele acceptate la Versailles și Helsinki în situațiile create de destrămarea Cehoslovaciei, a fostei Iugoslavii și a URSS-ului.

Dezbaterea internațională asupra consecințelor pe termen lung ale războiului din Ucraina ar trebui să se concentreze pe o chestiune cheie: se va conserva ordinea internațională bazată pe respectarea tratatelor care au asigurat, pentru prima dată, pacea îndelungată în Europa, sau se va trece la nerespectarea acestora și înlocuirea *forței dreptului* cu *dreptul forței*, creând un precedent periculos pentru reluarea istoriei anterioare celui de-Al Doilea Război Mondial, când tratatele de pace erau, de fapt, o pregătire pentru un nou război?

Acceptarea unei păci care să consfințească anexarea de teritorii în urma unui război de agresiune și sub șantajul amenințării folosirii armelor nucleare va îndemna și alte țări să nu depună eforturi pentru dezvoltarea economică și socială, ci să utilizeze resursele financiare obținute din vânzarea acestora pentru creșterea potențialului militar și folosirea lor în scopuri agresive.

Principalul efect al încetării Războiului Rece a fost oprirea amenințării nucleare în Europa. Primul pas a fost renunțarea unilaterală, fără condiții, a Belarusului, la arsenalul său nuclear, care era mai mare decât al Regatului Unit și Franței la un loc, și transferarea sa către Rusia. Al doilea pas, renunțarea Ucrainei la arsenalul său nuclear, mai mare decât al Marii Britanii, Franței și Chinei la un loc, și transferarea sa către Federația Rusă s-a făcut sub protecția Tratatului (Memorandului) de la Budapesta din 1994, prin care Statele Unite, Marea Britanie și Federația Rusă garantau Ucrainei independența, suveranitatea și integritatea teritorială.

Criza internațională creată de războiul din Ucraina este și o consecință a înțelegerii greșite a ultimelor trei decenii. Este vorba de o falsă percepție a sfârșitului Războiului Rece și a destrămării Uniunii Sovietice, generată de tendința unor lideri politici și comentatori occidentali de a le interpreta ca o victorie într-un război pe care nu l-au purtat.

Propaganda regimului Putin folosește drept motivație a agresiunii din Ucraina un discurs în care destrămarea, în 1991, a URSS-ului este prezentată ca o dramă istorică majoră, provocată de Occident, ceea ce ar justifica dezvoltarea capacității militare a Federației Ruse. Această abordare, care pune pe seama Occidentului schimbările din Europa de Est, eludează contribuția uriașă a poporului rus la tranziția de la un regim de dictatură la un regim democratic în Europa de Est. Nerecunoașterea meritului elitelor științifice și culturale ruse care au resuscitat valorile spirituale și religioase, au reușit să însuflețească masele populare și apoi au demarat, sub administrația reformistă a președintelui Gorbaciov, un dialog constructiv cu Occidentul, prin care s-a pus capăt Războiului Rece, este incorectă și imorală.

Sub influența reformelor *perestroika* și *glasnost* din URSS, s-au creat, în 1989, condițiile eliberării țărilor din Europa Centrală și de Est din sfera de influență a imperiului sovietic și orientarea lor spre ieșirea din *Pactul de la Varșovia*, urmată de integrarea în NATO și UE.

Ulterior, în 1990-1991, s-a produs fenomenul destrămării URSS în urma unui Tratat semnat în cabana din pădurea Belovejskaya, din Belarus, de către Boris Elțin, președintele Rusiei, Stanislav Șușkevici, primul președinte democrat al Belarusului, și Leonid Kravciuk, președintele Ucrainei. Au urmat declarațiile de independență ale altor republici sovietice componente ale URSS: țările baltice (Lituania, Letonia și Estonia), Republica Moldova, republicile caucaziene (Georgia, Armenia și Azerbaidjan) și republicile din Asia Centrală (Kazahstan, Kârgâzstan, Uzbekistan, Tadjikistan și Turkmenistan), consfințite prin *Protocolul de la Almaty* din 21 decembrie 1991.

În toate aceste evenimente istorice cu consecințe excepționale pentru pacea lumii, Occidentul nu a avut nicio implicare, ceea ce demonstrează că argumentul pe care se construiește actuala ideologie politică și militară a Federației Ruse privind pericolul unei amenințări venite din partea Occidentului este complet fals.

Dezvoltările ulterioare privind aderarea fostelor țări comuniste din Europa Centrală și de Est și ale fostelor republici sovietice la *Parteneriatul pentru Pace* s-au făcut prin dorința lor liberă, fără presiuni, la fel ca și integrarea în Uniunea Europeană a fostelor state comuniste din Europa Centrală și de Est, pe care acestea au văzut-o ca o oportunitate pentru dezvoltare economică și socială.

Amestecarea acestor evenimente istorice majore pentru asigurarea păcii și securității mondiale, petrecute în urmă cu trei decenii, cu evenimente conjuncturale precum creșterea prețului petrolului, gazelor sau cerealelor, diminuarea confortului populației în unele state bogate, testarea unor noi arme, creșteri sau scăderi valutare, inflație, negocieri asupra zonelor de influență politică și economică, care oricum erau la ordinea zilei, nu este numai falsă din punct de vedere intelectual, dar și rușinoasă din punct de vedere moral. Culmea cinismului mi se pare obstinația unor comentatori occidentali în evocarea așa-zisei „oboseli ucrainene”. Cum adică? Zilnic sunt uciși militari sau rămân infirmi pe viață, dar și civili nevinovați, femeii sunt violate, case distruse, milioane de oameni sunt obligați să-și părăsească locuințele sau să trăiască sub teroarea bombardamentelor în condiții mizerabile, alți cetățeni, dintre care mulți copii sunt deportați, patrimoniul cultural al unei națiuni este distrus sau furat și vorbim de „oboseală”? Sau invocăm cheltuirea unor bani care să ajute o țară invadată să supraviețuiască? De decenii, Uniunea Europeană cheltuiește sume enorme pentru a devia traseul unor autostrăzi pentru a nu deranja un traseu al animalelor sălbatice sau pentru a proteja o specie de insecte amenințată cu dispariția, în timp ce în alte părți ale lumii semeni ai noștri mor de foame sau de boli netratate. Nici acum, când aceste nenorociri se întâmplă în Europa, nu putem face o evaluare corectă a priorităților? Nu ne dăm seama că, în acest moment, omenirea este obligată să opteze între agresor și victimă, între tiranie și libertate, între pace și război, dar și între minciună și adevăr, nu numai asupra lumii care ne înconjoară, dar și în propria noastră conștiință?

Ștergerea memoriei istoriei în comunism

După ocuparea României de către Armata Roșie, în 1944, dictatura comunistă a instaurat practica *damnatio memoriae*, ștergând din manualele de istorie pasaje întregi ale trecutului recent sau mai îndepărtat. Au fost interzise cărțile considerate subversive. O parte au fost distruse prin ardere. În bibliotecile în care s-au mai păstrat, consultarea lor a fost interzisă. Mulți dintre cei care le citeau și le comentau au fost condamnați la închisoare. În perioada dictaturii lui Nicolae Ceaușescu, când filosofismul a fost înlocuit cu comunismul național românesc, istoria a fost din nou prelucrată, selectându-se și amplificându-se faptele de arme glorioase.

Din păcate, după prăbușirea dictaturilor comuniste s-a propus un alt mod de ștergere a memoriei istoriei pentru că s-a vorbit prea puțin despre crimele acestei dictaturi. În plan legislativ s-a trecut cu mare greutate de la condamnarea și imprescriptibilitatea „genocidului” la condamnarea „crimelor împotriva umanității”. Confuzia a fost întreținută cu complicitatea țărilor occidentale, care au acceptat răspunderea penală pentru asasinarea membrilor minorităților naționale sau etnice de către autoritățile naziste sau fasciste, dar nu și pentru omorârea și torturarea de către poliția politică comunistă a conaționalilor, chiar în cazul în care numărul acestora depășea zeci de milioane în cazul Uniunii Sovietice sau sute de mii, în cazul statelor satelit din Europa Centrală și de Est. Dacă ura de rasă promovată de nazism a fost, pe bună dreptate, condamnată și pedepsită, cu rezultate pozitive pe termen lung în eliminarea ei din conștiința colectivă, ura de clasă promovată de comunism a fost nu numai uitată, ba chiar exaltată de o parte a elitei intelectuale occidentale, care considera cu cinism victimele represiunii bolșevice ca pierderi colaterale pe drumul glorios al construirii societății ideale. Pentru suferința Europei Centrale și de Sud-Est „păcatul original” se află în politica puterilor aliate, după încheierea celui de Al Doilea Război Mondial, când s-a lansat în plan politic, legislativ și mediatic o campanie de denazificare, dar nu și de desovietizare. Deși se știa încă dinaintea celui de Al Doilea Război Mondial că poliția politică a Uniunii Sovietice, (KGB), fusese un model de inspirație pentru Gestapo în perioada alianței nazisto-comuniste, instituționalizată în 1939 prin *Pactul Ribbentrop-Molotov*, Stalin a fost încurajat să continue exterminarea cetățenilor ruși și să extindă după 1945 această practică criminală în țările ocupate de URSS și izolate de Occident în ceea ce el însuși le denumise ca fiind „lagărul comunist”. În realitate, acest compromis a fost consecința unei „real politics”, impusă de frica față de Armata Roșie care, ajunsă cu tancurile la Berlin, amenința să-și continue expansiunea în vestul Europei, sprijinită de coloana a cincea a puternicilor partide comuniste din Franța și Italia și de rețeaua extinsă de colaboratori NKVD (KGB) din Marea Britanie.

Elitele intelectuale din Franța, Italia, Marea Britanie cunoșteau foarte bine adevărul despre regimul totalitar sovietic din cărțile publicate de scriitorii militanți sau simpatizanți comuniști – Panait Istrati, Orwell, Koestler - care descoperiseră realitatea cruntă după vizitarea Uniunii Sovietice înainte de Al

Doilea Război Mondial.

Dacă din rațiuni strategico-militare după 1945 a existat o justificare politică, din punct de vedere moral, iertarea prin uitare a crimelor dictaturii leninist-staliniste din Uniunea Sovietică a fost o decizie care a condamnat în mod cinic popoarele din Europa Centrală și de Est să trăiască sub un regim de teroare timp de peste patru decenii.

Memorie și iertare

După căderea regimurilor comuniste și cucerirea libertății, elitele culturale din întreaga Europă de Est, aduse la putere de valul popular, s-au găsit în situația dificilă de a gestiona conflicte naționale și etnice vechi, moștenite din perioadele Antichității grecești și romane, de la Imperiile bizantin, otoman, rus și austriac, conflicte care nu fuseseră rezolvate, ci doar înghețate în timpul dictaturilor comuniste.

Destinul mi-a oferit șansa de a face parte, în ultimul deceniu al secolului XX, din familia primilor președinți democrați din Europa de Est, proveniți din această elită intelectuală: rectori universitari, scriitori, filosofi, muzicieni, aleși prin vot democratic de popoarele eliberate de dictatură să conducă tranziția spre democrație. Lideri precum Václav Havel (Cehia), Arpad Göncz (Ungaria), Jelio Jeleu (Bulgaria), Tadeusz Mazowiecki și Bronislaw Geremek (Polonia), Michal Kováč (Slovacia), Vitautas Langbergis (Lituania), Lennart Meri (Estonia), Vaira Freiberga (Letonia), Vojislav Koštunica și Zoran Đinđić (Serbia). Ei au avut puterea de a-și convinge cetățenii să aleagă din memoria istorică și culturală intrată în imaginarul colectiv ceea ce aveau în comun și putea să îi unească, nu ceea ce i-a separat și opus în trecut. Au reușit, în mod neașteptat, să obțină o solidarizare atât pe plan intern, cât și pe plan regional, în scopul creării unei acțiuni concertate a țărilor din Estul Europei, în vederea integrării într-o Uniune Europeană, în care să fie protejate toate identitățile etnice și naționale. Un preț moral, care nu era ușor acceptat, a fost plătit prin iertarea foștilor dictatori, a aparatului politic și a serviciilor de represiune pentru toate abuzurile lor împotriva drepturilor omului.

În România, alegerea între răzbunare și iertare a fost mai complicată, pentru că evenimentele au ieșit din parcursul general pașnic al revoluțiilor din Europa Centrală și de Est prin decizia dictatorului Ceaușescu de a reprima sângeros manifestările pașnice din decembrie 1989, soldate cu mii de morți, răniți, arestați și torturați.

Atunci când victimele terorii comuniste au ajuns, după șapte ani, prin alegerile democratice din 1996, în înalte funcții ale statului, reconcilierea națională a fost posibilă datorită asumării unei generoase „Pedagogii a suferinței”, prin care victimele represiunii și-au asumat iertarea foștilor lor tortionarii și a colaboratorilor lor. Iertarea a funcționat în registrul legal și instituțional al noii puteri, datorită prestigiului moral al foștilor deținuți politici și al participanților la revolta din 1989, care au renunțat la răzbunare.

Iertarea nu a însemnat, însă, și uitare. Memoria suferinței care a funcționat în acea perioadă ca o formă de justiție morală va trebui să fie recuperată

în istorie de generațiile ce vor urma. Dacă această recuperare nu va avea loc, *Uitarea* poate deveni o a doua condamnare în plan psihologic a deținuților politici, care au fost condamnați la închisoare tocmai pentru delikte de conștiință. Chiar dacă ei însiși au cerut „să nu fie răzbunați”, urmașii lor au dreptul să ceară o judecată dreaptă în justiție. În 2007 am fost invitat la Washington de fundația americană Heritage, care purta același nume, *Memoria*, ca cea din fosta Uniune Sovietică (*Pamiat*), la comemorarea unui deceniu de înființarea „Memorialului Victimelor Comunismului”. Am participat în calitate de supraviețuitor al boardului fondator din care au făcut parte primii președinți democrați ai Poloniei (Walesa), Cehiei (Havel), Ungariei (Göncz), Lituaniei (Langbergis), Estoniei (Merri). Am susținut în discursul meu că opinia publică nu are dreptul să abandoneze victimele comunismului în rândurile celor pe care, directorul fondator al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc i-a numit, inspirat, „poporul uitat”.

Memoria crimelor regimului totalitar comunist a fost conservată, atât cât s-a putut, în fostele state comuniste, prin deconspirarea și publicarea actelor secrete ale poliției politice, memorialistică și interviuri cu victimele repressiunii, literatură și filme documentare sau de ficțiune.

Memoria istorică a continuat să fie afectată de amintirea asimetrică a crimelor nazismului și comunismului, ceea ce reamintește că adevărul crimelor regimurilor comuniste, atât cât sunt cunoscute ele în prezent, nu a reieșit din investigațiile cercetătorilor occidentali, chiar atunci când au avut acces la arhive după 1990, ci din dezvăluirile din timpul regimurilor comuniste, când un nou dictator avea nevoie de demararea prestigiului predecesorului său pentru edificarea propriului cult al personalității. Cazurile Hrușciiov/Stalin și Ceaușescu/Gheorghiu Dej sunt emblematice.

Din păcate, pentru elitele intelectuale din Est, care s-au bucurat să respire aerul libertății și democrației în ultimul deceniu al secolului XX, ieșirea din capcana euforiei a venit destul de repede. Dezamăgirea supraviețuitorilor este generată atât de societatea consumistă mercantilistă din Vest, tentată să renunțe la valorile umaniste pentru confort, cât și de o parte a populațiilor din Est, care, lipsită de memoria democrației în prima jumătate a secolului XX, este tentată să repudieze modelul democratic, în favoarea renașterii regimului totalitar.

Nașterea și renașterea națiunilor

În ultimul deceniu al secolului XX, când România, urmând exemplul Poloniei, a semnat tratatul de stat cu Ucraina, problema Ucrainei era statalitatea. În acest moment, prin rezistența populară eroică la invazia Rusiei se naște cu adevărat *națiunea* ucraineană. Dacă *populația* este o națiune statistică, *cetățenia*, o noțiune cu caracter politic, civic și administrativ, *națiunea* este un concept ideal de care se poate apropia doar prin sacrificii și jertfă. Când o națiune se simte amenințată să-și piardă limba, cultura și credința, ea este gata să lupte și să moară pentru a-și apăra libertatea și patria, pe care o vede ca un pământ al mormintelor părinților în fața unor invadatori care declară cu

cinism că vor să anuleze valorile în care ei cred. Orice negociere care atinge independența, suveranitatea și integritatea – care sunt atributele unor națiuni – împotriva voinței acesteia este o reîntoarcere la un trecut revolut în care soarta națiunilor din Estul Europei, ca și a altor națiuni de pe alte continente, era hotărâtă de marile imperii.

Nu puțini din cei din elita intelectuală contemporană, care și-au construit bunăstarea în pacea creată de sacrificiile altora și au pavozat-o cu idealuri mărunte, s-au trezit brusc sub șocul războiului din Ucraina, în care sute de oameni mor zilnic, nu în filme și cărți de ficțiune sau undeva neștiuți în depărtare, ci chiar în proximitatea lor. Multe din declarațiile scrise sau care inundă ecranele televizoarelor și rețelele de socializare dezvăluie un amestec de frustrare, teamă, false credințe, egoisme și interese materiale pe care încearcă să le acopere cu manipularea istoriei recente mai vechi.

Abandonând memoria internaționalismului comunist și sărind peste național-comunism, ideologia dughinist-putinistă a asociat memoriei triumfaliste a fostei Uniuni Sovietice pe cea mai veche, a Imperiului Țarist, pentru a justifica reocuparea unor teritorii cucerite cândva prin forța armată în secolele XVII-XIX.

În 2022, cu ocazia celei de-a 350-a aniversări a lui Petru cel Mare, președintele Federației Ruse, Vladimir Putin, comparându-se cu Țarul Rusiei, a declarat că nimic nu s-a schimbat de la „Războiul Nordului”, purtat cu Suedia: „Există impresia că, luptând cu Suedia, Petru cel Mare a cucerit ceva. Nu a cucerit nimic, a recuperat. Nu cucerea nimic, recupera... El recupera și întărea (țara). Este și rândul nostru să recuperăm ce este al Rusiei și să întărim țara”.

Nu este vorba de un discurs ideologic, ca în cazul consilierului său Aleksandr Dughin. Este discursul unui șef de stat, comandant suprem al armatei care justifică o acțiune militară desfășurată în prezent: invadarea Ucrainei pentru a „recupera” prin forță teritoriul și a le anexa Rusiei. Spre deosebire de „internaționalismul” proletar al fostei Uniuni Sovietice, care motiva acțiunile agresive sub masca unei ideologii utopice pe plan mondial, noua doctrină exaltă, ca și în cazul nazismului, superioritatea naționalismului rus și declară deschis scopul final: ștergerea memoriei identității naționale a Ucrainei. Printr-o retorică în care sunt amalgamate argumente din domeniul lingvistic, cultural, religios, psihologic, economic, politic, diplomatic, militar se încearcă să se justifice restaurarea granițelor vechiului Imperiu Țarist prin agresiune armată.

Pentru o corectă evaluare a acestei declarații, vă sugerez ca prin metoda istoriei comparate să vă imaginați care ar fi reacția voastră la o decizie asemănătoare a Marii Britanii, Franței, Spaniei, Belgiei, Portugaliei de a-și reface, printr-o „operațiune specială”, vechile lor imperii coloniale, sau al fostului Imperiu Austro-Ungar de a-și reface vechiul teritoriu continental european, care îngloba teritorii care în prezent fac parte din Ucraina, România, Cehia, Slovacia, Croația, aplicând metoda lui Petru cel Mare care „nu cucerea nimic, recupera” și, urmând îndemnul lui Vladimir Putin: „Este și rândul nostru să recuperăm ce este al Rusiei și să întărim țara.”

În acest moment de răscruce, în care pe plan mondial s-a instalat Războiul Rece și ne aflăm în prezența unui război ucigător în plan regional și sub

amenințarea unui cataclism nuclear cu consecințe globale, se impune readucerea în memoria istoriei recente a solidarității în jurul idealurilor de libertate, adevăr și dreptate, care au luminat ultimul deceniu al secolului al XX-lea ca un antidot împotriva fricii sau nepăsării.

O mărturie personală

Pentru că tot ce se întâmplă acum în Ucraina repetă în mod izbitor ceea ce am trăit de-a lungul vieții mele, încerc să vă împărtășesc confesiunea unui martor asupra unor evenimente la care am fost prezent în ultimii optzeci și trei de ani.

Viața mea acoperă o perioadă care începe cu declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, în 1939, continuă sub o dictatură militară de dreapta până în 1944, sub o dictatură comunistă criminală cu deportări în masă, lagăre de muncă forțată, asasinate politice, propagandă și cenzură pentru reeducarea și formarea „omului nou”. În 1989, această dictatură criminală a fost demolată de o revoluție anticomunistă „pașnică” pentru reprimarea căreia au fost uciși 1.200 oameni, în majoritate tineri. În 1990, am trăit căderea Cortinei de Fier și sfârșitul Războiului Rece. Între 1996-2000, am condus o tranziție rapidă la economia de piață, pentru care populația a plătit prețul social, și la instaurarea unui stat de drept, și am participat la reconcilierea istorică între fostele țări comuniste din Europa de Est. În 2007, am asistat la semnarea documentelor de integrare în Uniunea Europeană. Acum, în 2022, văd cu tristețe cum tot ce s-a clădit cu greu în ultimii 30 de ani este pus sub semnul întrebării de un nou Război Rece și de amenințarea cu un Al Treilea Război Mondial.

În ceea ce privește evenimentele al căror curs am avut ocazia să le influențez, experiența mea de lider este cea a unei persoane care, cu trei decenii în urmă, după prăbușirea unui regim criminal de dictatură și înlocuirea lui cu o „democrație de vitrină” și un „sistem oligarhic”, a organizat mai întâi o mișcare academică numită Solidaritatea Universitară, urmată de o mișcare civică numită Alianța Civică și apoi o mișcare civico-politică națională, Convenția Democrată, care a reușit, după obținerea puterii prin alegeri democratice necontestate de nimeni, să asigure o tranziție pașnică la o societate real democratică, urmată de o reconciliere națională și o reconciliere istorică cu statele vecine.

Destinul a făcut să mă nasc într-un oraș din Republica Moldova, Tighina, situat chiar la granița cu Uniunea Sovietică. Din populația României care număra, atunci când m-am născut, 16 milioane, un milion, majoritatea tineri ca voi, între 18-35 de ani, au fost uciși în războiul care a adus pentru restul populației jafuri, violuri și sărăcie. În primii șapte ani de dictatură comunistă, 100.000 de oameni au fost arestați, torturați, executați sau deportați în numele unei ideologii care promitea egalitate, dreptate și bunăstare pentru toți. Copil fiind, am fost obligat să mă refugiez împreună cu familia de două ori, în 1940 și 1944, în fața invaziei armatei sovietice.

În 1953, când aveam 14 ani și eram în prima clasă de liceu, țara mea, România se afla sub ocupația armatei sovietice care instaurase un regim de dictatură comunistă în urma împărțirii zonelor de influență între Uniunea Sovie-

tică și puterile occidentale, foste aliate în războiul împotriva Germaniei naziste.

La câteva străzi de liceul meu din orașul Pitești, se afla o închisoare pentru studenți și elevi, în care serviciul de securitate al Uniunii Sovietice (KGB), cu ajutorul Securității românești, a aplicat un „program de reeducare” cunoscut ca „Experimentul Pitești”, prin care tinerii deținuți erau obligați să-i tortureze pe ceilalți pentru a-i determina să-și renege credința, familia, prietenii, colegii, supunându-i la perversiuni greu de redat, despre care savantul rus Saharov, laureat al Premiului Nobel pentru Pace, a declarat că au depășit prin cruzime pe cele din URSS.

Deși în programa primului an de liceu șase zile pe săptămână eram obligați să învățăm limba rusă, mai rămăsese săptămânal o oră de franceză. Prima lecție de limbă franceză intitulată „Les moutons de Panurge” (Oile lui Panurge) relatează aventura unui călător, Panurge, aflat pe o corabie care transporta oi, care, fiind insultat de proprietarul turmei, pentru a se răzbuna, a cumpărat berbecul și l-a aruncat în mare. Toate oile de pe punte l-au urmat înecându-se împreună cu acesta. După ce ne-a tradus textul, profesoara ne-a spus: „Această poveste a fost imaginată în urmă cu patru secole de un scriitor francez, François Rabelais, care, la sfârșitul Evului Mediu, pleda pentru apărarea demnității umane în fața monarhiilor absolute, deschizând o perioadă istorică numită Renaștere. Am evocat această amintire pentru că, dacă veți fi nevoiți vreodată să trăiți sub o dictatură, cum am trăit eu, e bine să vă feriți de „spiritul de turmă”, descris în această poveste, și să încercați să vă formați o gândire proprie pe care să vi-o mențineți, chiar atunci când mulți din jurul vostru vor urma o opinie impusă”.

Mai târziu, la 20 de ani, student în ultimul an al facultății de Drept, am găsit în biblioteca bunicului meu, în una din cărțile lui François Rabelais, autorul acestei povești, scrisoarea unui personaj numit Gargantua, în care îl sfătuia pe fiul său Pantagruel să-și folosească „anii tinereții cu silința învățării pentru a-și întări puterile minții și ale sufletului”, să „învețe greaca, latina, ebraica și aramaica” pentru a studia cu ajutorul acestor limbi ce s-a scris în domeniile geometriei, aritmeticii, astronomiei, mineralogiei, geografiei, botanicii, anatomiei, teologiei, muzicii, dreptului obștesc, pentru ca nimic să nu-i rămână necunoscut și să-și poată însuși „știința deplină a lumii care sălășluiește în om”. Ceea ce vreau să vă spun e că această dorință de cunoaștere a salvat pe mulți din generația mea, în timpul dictaturii comuniste, de politica spălării creierului în vederea formării „omului nou”. Ea a contribuit la „Rezistența prin cultură” în regimul de dictatură.

Aveam 50 de ani când, pe parcursul unui singur an, 1989, dictaturile comuniste criminale din Europa de Est s-au prăbușit fără nicio intervenție din exterior, datorită voinței popoarelor de a trăi în libertate, care a învins frica instaurată prin teroare.

Caracterul pașnic al Revoluțiilor din 1989-1990 a fost unic în istoria omenirii. Din păcate, România a fost o excepție tragică, pentru că dictatorul Nicolae Ceaușescu nu a înțeles că armata și politica nu pot face față mulțimilor uriașe care au ocupat piețele orașelor și a ordonat militarilor să tragă în manifestații. Modul în care dictatorul s-a cramponat de putere mi-a amintit

din nou de negustorul de oi din povestea lui Rabelais care, încercând să le rețină când părăseau puntea vaporului, și-a pierdut propria viață. Ceea ce nu trebuie uitat în cazul sfârșitului tragic al lui Ceaușescu este că a fost executat de foștii lui colegi din conducerea partidului comunist care urmăreau să îi ia locul și nu de manifestanții pașnici care ar fi dorit un proces corect din punct de vedere juridic care să stabilească responsabilitățile regimului.

În mod oarecum paradoxal, rolul principal în răsturnarea regimului l-au jucat tinerii născuți și crescuți în timpul dictaturii, în ciuda faptului că fuseseră îndoctriinați cu o propagandă mincinoasă. Printre ei se aflau fiul și studenții mei.

Când asupra celor care manifestau pașnic în Piața Universității din București, militarii au început să tragă, tinerii au scandat „Libertate te iubim, pentru tine noi murim!”. Nu au cedat nici în fața tancurilor și zeci dintre ei chiar și-au pierdut viața. A fost un moment astral al întruchipării idealului libertății, în care cuvintele au fost prelungirea gândului și fapta, împlinirea gândului. Până la sfârșitul vieții mele voi fi înconjurat de umbrele celor uciși atunci, printre care colega de bancă a fiicei mele, un adolescent din blocul în care locuiam, fiul unui profesor la aceeași facultate cu mine.

Drepturile și responsabilitățile omului

Afirmarea drepturilor omului a început la finele celui de-Al Doilea Război Mondial, Adunarea Generală a ONU a adoptat *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, primul document cu vocație universală, menit să apere valorile reale ale umanității. Numărul mare de convenții semnate de către diferitele state ale lumii părea să indice o stabilizare a societății și a drepturilor sale după haosul produs de cele două războaie mondiale și de ideologiile ce au stat în spatele acestora. Rusia, Ucraina și Polonia s-au numărat printre membrii fondatori ai ONU.

Principiile *Declarației Drepturilor Omului* reprezintă fundamentele existenței umane, indiferent de rasă, de religie sau de apartenență politică, în care fiecare persoană este unică prin tot ceea ce face, cugetă sau simte. Atunci când opresiunile, cenzura, teroarea păreau să asigure un viitor liniștit comunismului, suferința produsă s-a transformat în veritabilă pedagogie a libertății, formând astfel caractere solide, capabile să dizolve această stare de fapt.

Să privim cu atenție la istoria țesută în jurul idealului de libertate așa cum este el formulat în *Declarația Drepturilor Omului*. Fiecare țară, fiecare popor și-a adus contribuția la scrierea ei și, în ultimă instanță, tocmai această istorie face ca vocația documentului să fie universală, perenă. Nu textul în sine, ci ideea transmisă a fost cea care a motivat acțiunea zecilor de națiuni în apărarea libertății.

Trebuie, însă, să operăm o distincție între „drepturile omului” și concepte învecinate care mobilizează energia societății civile, precum „statul de drept” și democrația. Cu experiența trăită în regimul comunist putem înțelege ușurința cu care regimuri totalitare acceptă principiul „statului de drept” (État de droit, în versiunea franceză) sau „preeminența legii (Rule of Law, în vari-

anta engleză) înțelegând respectarea propriilor legi. De aceea, retorica statului de drept nu poate fi disociată de regimul democratic.

Democrația, la rândul ei, nu este un ideal, este doar un instrument pentru a transpune în conștiința colectivă idealurile eterne ale libertății adevărului și dreptății. Ofilirea ei începe prin înlocuirea idealurilor cu iluzii și a iluziilor cu interese. Resuscitarea democrației trebuie să se bazeze pe imortalitatea idealurilor în fața intereselor, a manipulărilor de orice fel sau a revenirii sentimentului de frică. Declinul modelului democrațiilor occidentale s-a produs prin intrarea în capcana euforiei - proprie societăților bunăstării - de a considera democrația imbatabilă. Este nevoie de un demers demistificator care trebuie să înceapă prin reconsiderarea pericolului populismului care, generalizat în plan politic, economic și social, deschide poarta unui nou autoritarism.

Idealurile eterne ale umanității

Idealurile eterne ale umanității sunt *libertatea, adevărul și dreptatea*. Aceste idealuri sunt strâns legate între ele și în lipsa lor democrația rămâne o formă lipsită de conținut. Înainte de exercitarea funcției de președinte al României, când eram rectorul Universității din București, i-am decernat lui Václav Havel, pe atunci președintele Cehiei, titlul de Doctor Honoris Causa. Din discursul de recepție, în care a făcut distincția dintre idealuri, pentru care trebuie să lupti tu însuși și iluzii, la care răspunderea pentru nerealizare o transferi celor pe care i-ai ales să te reprezinte, am înțeles de ce majoritatea oamenilor se hrănește cu iluzii și nu cu idealuri.

Speranța mea este că în fiecare generație se vor găsi oameni, chiar dacă puțini, dispuși să lupte și să moară pentru aceste idealuri, așa cum s-a întâmplat cu tinerii alături de care am fost în 1989-1990.

Libertatea

Prăbușirea comunismului în 1989 a fost, înainte de toate, o prăbușire ideologică, care a pregătit prăbușirea politică a regimurilor dictatoriale din marea majoritate a țărilor din fostul „bloc sovietic”. Paralel cu discursul oficial, elitele intelectuale au promovat un discurs „underground”, menit să denunțe impostura și falsitatea și să-i respingă pe cei care, așa cum spunea cunoscuta disidentă anticomunistă Doinea Cornea, „au încetat să mai gândească”. Primejdia pentru imperiul sovietic superînarmat pentru un război „rece” sau „cald” nu a venit din Vestul cu care se confrunța, de altfel cu succes. Primejdia nu a venit din partea „rachelor americane”. A venit din partea intelectualilor din propriile țări pe care „aparaticii” comuniști îi disprețuiau, prin cuvântul și scrisul acestora difuzat în ilegalitate, cu mijloace precare.

În 1989, suferința, folosită multă vreme ca teribil instrument de control și opresiune, a devenit o poartă către libertate, către care s-au îndreptat milioane de muncitori în numele cărora dictaturile comuniste pretindeau că au condus.

Pedagogia suferinței trecute și-a atins fără îndoială ținta, dar ea trebuie

să lase calea deschisă lecției libertății și a deschiderii către valorile autentice ale umanității. Pentru generația tânără, eliberată de constrângerea comunistă, zbaterele părinților lor ar putea părea să fie un subiect ce ține mai degrabă de trecut, decât de un prezent marcat de alt tip de crize politice, economice și sociale, tributar suferinței și lipsei de libertate. Cu toate acestea, cei ce poartă încă vie memoria acelei epoci sunt principalii artizani ai unei noi atitudini care încearcă să abordeze problema drepturilor omului dintr-o perspectivă contemporană.

Percepția idealului libertății, obținut prin atât de multă și grea suferință, poate fi la rândul ei denaturată: excesul idealizării poate transfera fundamentele libertății, așa cum sunt ele exprimate în *Declarația Drepturilor Omului*, în sfera utopicului; ignorarea acestui ideal și, mai ales, a pedagogiei suferinței poate produce o ruptură ireparabilă între valorile trecutului și dorința prezentului de a se afirma; formalizarea lui poate muta polii de interes și de acțiune spre zona pseudovalorii, a falsității și a imposturii.

Comportamentul gregar nu este specific doar regimurilor autoritare, ci și democrațiilor bazate pe economia de piață. Ce altceva este jocul la bursă care provoacă crizele financiare? El este stimulat de televiziuni și rețelele de socializare care creează influenceri și followeri. Ce altceva este invocarea *mainstreamului* ca argument al adevărului? Spiritul de turmă reînvie atunci când oamenilor li se inoculează un sentiment de frică în fața unei amenințări externe și ei se strâng în jurul unui conducător care pare că le asigură siguranța.

Putin nu a obținut o victorie în Ucraina, unde a eșuat pentru că a întărit sentimentul național și a pierdut mulți din pro-rușii dinainte de invazie. A obținut-o, însă, cel puțin deocamdată, în fața poporului rus, pe care a reușit să-l deturneze din drumul său spre libertate și democrație. Același popor rus care a dărâmat, cu trei decenii în urmă, dictatura comunistă și care a suferit cea mai criminală represiune din istoria omenirii raportată la numărul de oameni omorâți din propriul popor. Poporul rus a apucat să guste prea puțin timp din gustul libertății și democrației pe care nu-l cunoscuse niciodată. Putin și acoliții săi au obținut această victorie folosind chiar armele cu care prima asociație civică din fosta Uniune Sovietică - *Pamiat* (Memoria) - reușise să doboare dictatura sovietică bazată pe ideologia comunistă: credința religioasă și mândria națională. În mod abil, ei au renunțat la ideologia comunistă mutând mitul gloriei naționale de la Uniunea Sovietică la Imperiul Țarist. Și-a apropiat ortodoxismul rus, sprijinitor tradițional al împăratului Rusiei. El nu ar fi reușit, dacă nu ar fi fost ajutat de excesele progresiste din Occident. Aceste excese i-au permis să se erijeze în apărătorul familiei și al religiei și să câștige popularitate nu numai în interiorul Rusiei și în societățile orientale fidele acestor valori, dar și în societățile occidentale mult mai laicizate, unde cercurile conservatoare se simt amenințate de pierderea acestora.

Evocăm deseori maxima „adevărul ne va face liberi”, dar fără libertatea de a-l cunoaște, de a-l alege și de a-l exprima, adevărul nu va învinge. Din păcate, libertatea nu poate fi anulată doar prin teroare sau furată prin promisiuni mincinoase. Ea poate fi și cedată de bunăvoie pentru a scăpa de răspunderea exercitării ei.

Adevărul

Am fost profund impresionat de motto-ul ales de Summit-ul Mondial al Tineretului pentru Pace în 2022: „A vorbi despre adevăr în timpuri de înșelăciune universală este un act revoluționar.” Sunt total de acord pentru că tot mai mulți istorici, filosofi, sociologi, politologi consideră că societatea în care trăim este o societate a minciunii.

Noi, cei din estul Europei, care am trăit cea mai mare parte a vieții sub dictatura comunistă, știm că aceasta reprezenta un sistem al minciunii întreținute prin teroare. Suntem acum confrunțați cu o surprinzătoare abordare „creativă” a minciunii în politica democratică și în economia de piață, care mi se pare mai periculoasă decât minciuna oficială comunistă în care oricum puțini mai credeau, iar în mediile universitare absolut nimeni, chiar dacă, uneori, profesorii erau obligați s-o difuzeze, știau prea bine că și cei care o ascultau nu o credeau.

Regimurile comuniste au rezistat timp îndelungat nu atât datorită represiunii, cât convingerii inoculate, atât călăilor, cât și victimelor, că adevărul nu se va afla niciodată și, deci, nimeni nu va răspunde pentru faptele sale.

Liderii rezistenței poloneze și apoi, după 1989, ai statului democratic polonez, Bartoșevski și Geremek mi-au povestit că *Solidarność* a devenit o forță socială atunci când a utilizat arma transparenței. Mai întâi au aprins lumânări la geamurile de la casele lor, apoi membrii ei au lipit pe străzile din oraș afișe în care scria „Eu ... (cu nume și prenume), sunt membru al Solidarității. Adresa mea este următoarea: ...” Cu aceasta au lovit în sistemul de viață dublă din comunism.

Dar cum rămâne cu adevărul? Istoricul german Wolfgang Reinhard, care a lansat conceptul *Societatea Minciunii* și a analizat diferite fațete ale ei, a formulat două teze. Prima privește extinderea fără precedent a minciunii în societatea contemporană, în care „neadevărul se dovedește a fi nu doar uzual și necesar, ba chiar și prietenos pentru om”. Cea de a doua este teza complicității la minciună a celor ce mint și a celor mințiți conform căreia minciuna politică a celor ce conduc este doar o parte a minciunii care-i cuprinde pe toți.

Wolfgang Reinhard ne oferă și o cale personală de ieșire din *Societate a Minciunii* care a creat atâtea neașteptate complicități: „Când nimeni nu ne mai poate spune ce este adevărul, putem cel puțin să aflăm ce nu este el.” În această situație ne rămâne a ne prezenta noi înșine cu conștiința curată, ca mărturisitori ai realității.

Dreptatea

Dreptatea este și ea un ideal niciodată atins integral. Justiția este instrumentul potrivit pentru realizarea ei, și supremația legii, o atitudine salutară. Legile și instituțiile Justiției joacă un rol important, dar ele nu pot fi eficiente fără o conștiință socială, construită printr-un îndelungat proces de educație

civică bazată pe respectul de sine.

Orice societate care aspiră să instituie domnia legii trebuie să știe că aceasta este departe de a fi un proces automat, o revelație rapidă și fără dureri asupra importanței legilor. Este o luptă lungă și grea, atât cu trecutul, cât și cu prezentul. Este o luptă grea pentru a crea instituții, dar una și mai grea pentru a le face să funcționeze corect. Înseamnă o luptă continuă, nu numai pentru politicieni sau juriști, ci pentru întreaga societate. Este o luptă care nu durează o zi sau un an, ci întreaga viață. O luptă care cere viziune și curaj.

În dialogul lui Platon, „Crito”, este invocat filosoful Socrate, pe nedrept condamnat la moarte, care refuză să se salveze prin exil. Chiar dacă puțini dintre noi, filosofi sau nu, s-ar confrunta în viața lor cu o situație atât de dramatică, merită să ne gândim la o astfel de alegere fundamentală: să ne salvăm propria viață încălcând legea, sau să ne salvăm conștiința (chiar dacă nu viața), respectând legea? Depinde de fiecare dintre noi să facă alegerea corectă.

Securitatea umană și diplomația culturală

Lumea de azi se confruntă cu o serie de paradoxuri: subdezvoltarea nu exclude înarmarea, democrația nu lichidează corupția, economia de piață nu reușește să evite dezastrele ecologice și șomajul. După cincizeci de ani de la adoptarea ei, *Declarația Universală a Drepturilor Omului* este sistematic sfidată, fie sub pretexte ideologice, fie sub povara endemică a sărăciei.

Politica și economia au reușit să organizeze spațiul, dar nu și timpul planetei. Neînțelegeri de toate naturile apar astăzi mai ales pentru că diferitele ramuri ale lumii trăiesc înăuntrul unor istorii paralele. Marea provocare a mileniului următor pare a fi legată de întrebarea: ce putem face pentru ca toți locuitorii planetei să devină cu adevărat contemporani?

Locuim relativ în aceeași lume a secolului XXI, grație dreptului internațional și în virtutea progresului tehnologic. Nu vom dialoga cu adevărat decât atunci când vom și trăi în același timp. Dar, pentru a fi prezenți unii în fața altora, cu particularitățile și afinitățile noastre, e nevoie să instituim un consens universal în jurul acelor valori morale care protejează umanitatea fiecărei persoane și demnitatea nu numai a fiecărei comunități, ci și a fiecărei persoane. Cum putem organiza un dialog real pentru a afla?

E riscant să instituim un atare consens în jurul ideii de bine. Putem bănuși că, pentru secole de acum înainte, fiecare societate va avea propria concepție despre bunăstarea sa terestră sau spirituală. A încerca standardizarea acestor concepții înseamnă a pleda pentru instaurarea gândirii unice și a înmulți zadarnic focarele de tensiune. Doctrinile politice, contextele simbolice, tradițiile locale și sistemele de credință sunt ireductibile. Există, prin urmare, suspiciuni legitime față de orice proiect. Nimeni nu mai poate nutri astăzi pretenția de a reduce ansamblul familiei umane la numitorul propriilor opțiuni politice, economice, culturale sau religioase. De aceea, mi se pare mai rezonabil, dacă nu putem întotdeauna să identificăm binele comun, să identificăm pentru început răul. Este în interesul tuturor națiunilor să se întâlnească pe terenul respingerii a ceea ce socotesc a fi intolerabil.

Sunt sigur că toți tinerii refuză din capul locului războiul, terorismul, tortura, poluarea, delictul de opinie, xenofobia, rasismul și manipularea genetică, exploatarea minorilor, excluziunea socială, foametea, discriminarea profesională pe criterii de sex, religie sau apartenență etnică. Avem datoria de a diagnostica împreună aceste patologii, așa cum putem vindeca laolaltă rănilor pe care ele continuă să le provoace.

Este vorba de posibilitatea instaurării unui sistem de securitate și de garantare a păcii bazat în mai mare măsură pe ceea ce numim „soft power”. Schimbările mediului de securitate pot fi înțelese numai dacă luăm în considerare schimbarea naturii relațiilor internaționale, a regulilor, a normelor, a tipologiei actorilor, a scopurilor urmărite și a mecanismelor de acțiune.

În numele păcii și securității mondiale au fost acceptate relații cu regimuri dictatoriale sau totalitare, cu comportamente abuzive față de propriii lor cetățeni. Mai mult, s-a observat tendința de a considera liderii unor regimuri totalitare ca fiind mai de încredere decât reprezentanții opozițiilor democratice sau ai societății civile. Or, dacă pe termen scurt o astfel de atitudine poate genera unele rezultate, pe termen lung numai societățile democratice pot asigura pacea și securitatea globală.

Prevenirea conflictelor și gestionarea situațiilor post-conflict cer o viziune comprehensivă și echilibrată, care să aibă în vedere interesele diferitelor comunități etnice și religioase, îndatoririle statelor și drepturile firești ale cetățenilor lor, interesele conjuncturale și de perspectivă ale actorilor regionali. Ea nu poate fi elaborată fără concursul reprezentanților capabili să exprime pluralitatea de voci, întrebări și aspirații a miliarde de oameni. Aceasta este baza unui nou tip de diplomație: diplomația culturală, bazată pe cunoașterea celuilalt. Neînțelegerea motivațiilor „celuilalt” a dus în istorie la multe decizii greșite de politică externă care au declanșat conflicte și războaie.

Din cele mai vechi timpuri și până azi politica internațională și diplomația au fost construite pe raporturi de putere și de forță. Conceptul „soft power” este departe de a fi funcțional și diplomația culturală e abia la începutul ei. Aș vrea să fiu bine înțeles. Nu pledez pentru înlocuirea diplomației clasice cu cea culturală. Ar însemna să susțin o utopie periculoasă. Pledez, însă, pentru asocierea lor. Atât marile puteri, cât și organizațiile internaționale încearcă să creeze o cultură politică a securității prin negociere și cooperare.

Cultura păcii

În 1943, în toiul celui de-Al Doilea Război Mondial, cea mai cumplită confruntare militară din istorie, scriitorul german Hermann Hesse, care a avut o profundă experiență a culturii indiene, a publicat o carte care descria o lume pașnică, în care confruntările armate sunt o amintire: „Jocul cu mărgelile de sticlă”, pentru care la sfârșitul războiului, în 1946, Hermann Hesse a primit Premiul Nobel pentru Literatură, propune modelul unei societăți întemeiate pe cultură și nu pe violență și exaltă valențele dialogului cultural. „Este evident, scrie Hermann Hesse, că cei care aparțin unor popoare diferite sau care vorbesc limbi diferite nu au șansa de a comunica împreună cu acea comprehensi-

une și intimitate cu care o pot face cei care au în comun naționalitatea și limba. Dar acesta nu este un motiv pentru a renunța la a se înțelege unii cu alții sau pentru a refuza dialogul. Între indivizii aceluiași popor sau vorbitorii aceleiași limbi există, de asemenea, bariere care împiedică o comunicare perfectă și o comprehensiune reciprocă generate de diferențele de cultură, de educație, de talent, de individualitate. La fel, se poate afirma că toți oamenii de pe Pământ pot, în principiu, să-și exprime ideile, nu contează care sunt ele și nu se poate pretinde că nu există posibilitatea ca două ființe din lume să fie împiedicate să comunice între ele și să se înțeleagă cu adevărat, intim și total”. Spre deosebire de utopiile lui Thomas Morus sau Campanella, romanul lui Hesse nu propune o izolare, ci dimpotrivă, o implicare în viața lumii de dincolo de granițele pașnice ale Castaliei, pândită de pericolul autosuficienței.

Ne putem întreba de ce, după dezvoltarea spectaculoasă a dialogului intercultural în ultimele decenii, umanitatea se confruntă în prezent cu atâtea provocări, adversități paralizante și o spirală a violenței?

După părerea mea, cultura păcii este ceva mai mult decât dialogul intercultural și construcția ei cere mai mult timp și mai multă stăruință. Este vorba de un proces de educație continuă, din copilărie până la senectute. Nu putem omite faptul că o „cultură a păcii” nu poate fi despărțită de o nouă „cultură a democrației” și chiar de o nouă „cultură a economiei de piață”.

Cultura păcii este greu de construit și pentru că, la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, nevoia de educație a fost înlocuită cu nevoia de distracție, pentru că divertismentul aduce bani, nu educația. Asasinatele în masă, genocidul, violurile, distrugerile monumentelor culturale ale umanității sunt *breaking news*, nu acțiunile umanitare. Dacă această realitate nu se va schimba, copiii crescuți și educați acum în spiritual violenței vor migra, chiar fără motivații ideologice sau religioase, spre acele spații care au devenit un fel de „rezervații”, unde „vânătoarea de oameni”, „torturarea și uciderea oamenilor” este permisă, încurajată, lăudată și popularizată. „Neguțătorii de imagini violente” sunt la fel de responsabili ca „vânzătorii de arme” pentru că motivația lor este aceeași: profitul, banii.

Pot spune din experiență că un șef de stat este, în majoritatea timpului, concentrat pe probleme de stat, reforme și bugete, rămânând puțin răgaz pentru a se mai gândi direct la oameni. Este un lucru foarte trist, pentru că niciun stat nu există fără oamenii săi. Suntem concentrați să le oferim oamenilor asigurări medicale și sociale, pensii și salarii decente, să nu depășim bugetele alocate. Ne preocupăm de reforme educaționale pentru a oferi cadru potrivit pentru ca oameni de toate vârstele să aibă acces la educație și învățare de-a lungul vieții, încercăm să corelăm programe și competențe. Ne străduim ca oamenii să primească o educație bună. Și chiar primesc. Ajung să devină doctori, profesori, ingineri, învățători, oameni de știință, avocați, judecători, scriitori, soldați și artiști străluciți. Dar oare e de ajuns? N-ar trebui oare să fim preocupați să oferim și o educație a valorilor și principiilor, alături de educația cunoștințelor?

În luna noiembrie a anului 2022 am avut ocazia să fiu martorul unei Adunări Generale ONU, pe care a organizat-o Colegiul City Montessori

School din Lucknow, India, unde învață 58.000 de copii și tineri. Am fost uimit să văd elevi care intrau atât de bine în personalitatea unor reprezentanți a diferite țări. Ei poate nu au vizitat țările pe care le-au reprezentat, dar și-au dat silința să o facă cât mai bine. Dincolo de cunoștințele pe care le aveau acești tineri, ei au făcut dovada dedicării și angajamentului de a face ceea ce este corect, ceea ce le lipsește multor adulți. Ne-au arătat numai ce înseamnă să fii un bun ambasador al unei țări, dar în actul lor de reprezentare au făcut dovada unor valori pe care mi-ar plăcea să le regăsesc la nivelul întregii comunități internaționale: solidaritatea, egalitatea, demnitatea, libertatea, dreptatea, toleranța, spiritul de reconciliere și, în final, Pacea. Aceste simulări ale Adunării Generale ONU urmăresc să-i învețe pe elevi nu doar mecanismele de funcționare ale Națiunilor Unite, dar și nevoia de a obține cu orice preț soluționarea pe cale pașnică a unui conflict.

După mai mult de jumătate din viața trăită sub comunism și o altă parte considerabilă trăită în democrație, am realizat că cel mai mare eșec al oamenilor de stat și, în general, a generației mature, este lipsa de concentrare pe pregătirea celor tineri pentru provocările vieții. Îi pregătim să devină buni profesioniști în zona lor de activitate, dar trebuie să ne concentrăm să-i învățăm pe tineri să respecte legea, instituțiile, dar și mai important, să se respecte reciproc. Diferențele sunt vizibile la tot pasul, dar posibilitatea unei escaladări a acestor diferențe poate fi înlăturată dacă găsim un teren comun de dialog, prin descoperirea similarităților și a punctelor comune de interes, și prin sublinierea faptului că un conflict este timp irosit.

Sunt încrezător că acești copii pe care i-am întâlnit vor deveni liderii excelenți de mâine. Pentru că am văzut cu câtă seriozitate s-au pregătit, nu dorința de a fi cel mai bun dintre toți ceilalți, ci împreună cu ei și empatia manifestată în identificarea soluțiilor la problemele discutate. Acești tineri erau convinși că pacea mondială este posibilă dacă se bazează pe respectul legii și al tratatelor internaționale și că lărgirea spațiului democrației înseamnă lărgirea spațiului Păcii. Este rândul celor maturi să înțeleagă că o pace trainică se poate obține doar pe baza unei *Culturi a Păcii*, printr-o educație permanentă care să înceapă de la grădiniță, să continue la școala primară, liceu, universitate, în timpul carierei și după aceasta până la senectute.

Visul Păcii Universale

Pentru promovarea păcii și înțelegerii în lume se caută cel mai mic numitor comun în jurul cărora să putem cădea de acord. Acesta este bazat pe interese comune. Dacă acum douăzeci de ani în Estul Europei oamenii au fost gata să lupte și să moară pentru libertate și democrație și acum, sub ochii noștri, în alte părți ale lumii dovedesc aceeași determinare, cred că ne putem gândi nu numai la interese comune, ci și la idealuri comune. Cred că putem spera și la mai mult. Putem realiza o pace și o înțelegere adevărată concentrându-ne nu asupra celui mai mic numitor comun, ci raportându-ne la cel mai înalt numitor comun: idealul Păcii.

În acest nou secol și mileniu putem redescoperi credința. Nu pentru

a o folosi ca într-o lungă istorie a omenirii împotriva altora, ci pentru a înțelege menirea noastră pe pământ. Aroganța omului l-a făcut să uite mesajul lui Dumnezeu. Să uite că, indiferent dacă suntem creștini, musulmani, evrei sau credincioși ai religiilor asiatice și indiferent de numele pe care i-l dăm în limba noastră: „Pacea este numele lui Dumnezeu”.

A trăi în pace este o dorință dintotdeauna a oamenilor, neîmplinită de milenii. În ultima zi a Summit-ului Tineretului din Pakistan, în 2021, participanții au plantat la Islamabad, după o tradiție asiatică, un „Copac al păcii”. Să ne reamintim că în Grădina Raiului, descrisă în religiile abrahamice, se află un „Copac al vieții” și un „Copac al cunoașterii binelui și răului”. Gustând din fructul „Copacului cunoașterii”, omul a pierdut viața veșnică, dar a primit libertatea de a alege între bine și rău.

Pacea este binele suprem al lumii, pentru că ea oprește pierderile uriașe de vieți omenești pe care le cauzează războiul. „Copacul păcii” plantat de tinerii secolului XXI, dacă va fi bine îngrijit, poate deschide o cale spre „Copacul vieții”, pierdut prin păcatul originar și prin toate crimele împotriva umanității de-a lungul istoriei lumii.

Mesajul pe care încerc să vi-l transmit este pentru mine un fel de testament. Pentru voi sper că este începutul unei discuții. Pe parcursul acestei discuții, poate mai mulți oameni vor ști cum să deosebească Binele de Rău și cum să-i aleagă în poziții de decizie și să-i sprijine pe cei capabili să apere Binele în fața Răului pentru a transforma Visul Păcii Universale în realitate.

5 decembrie 2022

Constantinescu, Emil, 2022a, „Memory and Oblivion in Byzantium and in the Recent History of Eastern Europe”. *Byzantium - an unending civilization*, Ana Maria Răducan (coord), Cluj-Napoca, pp. 9-36.

Constantinescu, Emil, 2022b, „Românii și georgienii: istorie comparată”. *Istoria Georgiei. Din cele mai vechi timpuri până în secolul al XXI-lea*, Gheorghe Gavrindașvili, București, Editura Omnium, pp. 13-45.

Constantinescu, Emil, 2022c, „Diplomație politică și culturală în istoria recentă a relațiilor româno-turce”. *Relațiile româno-turce în perioada modernă (ediție bilingvă)*, Tasin Gemil, Simona Deleanu (editori), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, pp. 19-31.